

Ekonomický přístup ke zkoumání práva: přehled metodologie a nástin příležitostí pro výzkum v České republice

LIBOR DUŠEK A JOSEF MONTAG*

The economic approach to legal scholarship: methodological overview and opportunities for research in the Czech Republic

Summary: *The purpose of the article is to present economics as a set of tools that facilitate the analysis of the social impacts of legal norms. We illustrate the economic approach to the study of law with its application to the legal liability for accidents. We summarize the methodological approaches used in the three main types of studies in Law and Economics: (i) verbal, logical argumentations, (ii) mathematical models, and (iii) empirical legal studies. Particular attention is devoted to empirical studies that exploit experimental research design. In conclusions we highlight the existing research opportunities and add several tips for aspiring young scholars.*

Keywords: *economic analysis of law; empirical legal studies; methodology of the legal science*

Právo říká jednotlivcům i právnickým osobám, jak mají či nemají jednat. Současně zákonodárce vždy sleduje nějaké cíle. Ekonomie je věda zabývající se lidským jednáním, interakcí jednotlivců a jejich společenskými dopady. V pozitivním smyslu je proto ekonomie nezbytná pro porozumění tomu, jak právní normy ovlivňují jednání lidí, jaké to má společenské *dopady* a zda jsou dopady v souladu se zamýšlenými cíli.

Současně, v normativním smyslu, má ekonomie mnoho co říci k tomu, *jaké* cíle mají právní normy sledovat. Sobek (2016) velmi přesvědčivě argumentuje, že právo by mělo mít dobré konsekvence pro lidský život.¹ Právo, které má negativní společenské dopady, by mělo být opuštěno. Právo, jež konsekvence nemá žádné, je prázdnou deklarací.

Dobré konsekvence může mít právo jen tehdy, pokud ovlivní lidské jednání způsobem, jež povede k většímu blahobytu. Větším blahobytem máme na mysli subjektivní zlepšení kvality lidského života. Blahobyť tedy není spojen pouze s dostupností a kvalitou zboží a služeb, ale též s hodnotami, které nejsou obchodovatelné, jako je lidské zdraví, kvalita životního prostředí či rozsah a povaha rizik, kterým jsou jednotlivci vystaveni.

To ale znamená, že právo by mělo vést jednotlivce k rozumnému nakládání se zdroji, neboť zdroje jsou omezené a plynutí má za následek ztráty na blahobytu. V tomto světle je dle našeho názoru třeba interpretovat

například sedmý článek Ústavy, jež stanoví, že „[s]tát dbá o šetrné využívání přírodních zdrojů a ochranu přírodního bohatství“. Jako ekonomové bychom toto ustanovení jen doplnili o požadavek na šetrné nakládání se zdroji lidskými.

Hlavním přínosem ekonomie pro právní vědu je, že poskytuje robustní, průhledný a relativně jednotný teoretický rámec, který umožňuje vědeckou analýzu dopadů práva na podněty jednotlivců a dopady na blahobyť společnosti jako celku. V rovině empirické jsou ekonomové pro právní vědu cenní, neboť jsou dobře metodologicky vybaveni pro zkoumání a hodnocení *skutečných* dopadů, jež konkrétní změny právní úpravy mají.

Ekonomie též může vést k rozumné interpretaci práva při rozhodování soudů. To platí zejména pro případy složité či právně nejednoznačné. Dobrým příkladem může být třeba čtvrtý paragraf občanského zákoníku, jež stanoví obecný předpoklad soukromého práva, že „každá svéprávná osoba má rozum průměrného člověka i schopnost užívat jej

* Dušek: Vysoká škola ekonomická v Praze; email: libor.dusek@vse.cz. Montag: International School of Economics, Kazakh-British Technical University a Vysoká škola ekonomická v Praze; email: josef.montag@gmail.com. Článek vznikl za finanční podpory GA ČR, projekt č. 15-14547S.

¹ Tento cíl je explicitně zakotven např. v § 3 občanského zákoníku: „[s]oukromé právo chrání důstojnost i svobodu člověka a jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jež nepůsobí bezdůvodně újmu druhým.“

s běžnou péčí a opatrností a že to každý od ní může v právním styku důvodně očekávat". Jak má soud určit, co je a co není rozumné? Ekonomické uvažování vede k poměrně jednoznačné interpretaci rozumnosti, již se pokusíme ilustrovat později v textu.

Hlavním cílem článku je poskytnout čtenáři základní orientaci v metodologiích, které ekonomická analýza práva používá. Výzkumné práce lze z metodologického hlediska rozřadit do tří typů: (i) slovní, argumentační analýza, (ii) obecné teorie založené na matematizovaných modelech a (iii) empirické studie.² V článku se pokusíme charakterizovat – s jistou mírou abstrakce – jejich metodické nástroje, postupy a typ otázek, které dokážou zodpovědět. Dále uvedeme příklady studií, které jednotlivé metodologické postupy ilustrují, a zejména se pokusíme ukázat na otevřené příležitosti k výzkumu právního systému pro české právní vědce.

Slovní, argumentační analýza

Jedná se o tradiční styl ekonomické analýzy práva, který nalezneme již v kánonických pracích Calabresiho a Melameda (1972) a Coase (1960).³ Studie tohoto charakteru typicky analyzují abstraktní právní normu či právní princip (např. vydržení, Miceli a Sirmans 1995, nebo úmyslné zavinění v trestním právu, Parker 1993), specifickou legislativu (např. společnou evropskou právní úpravu prodeje, Bar-Gill a Ben-Shahar, 2013) či soudní rozhodnutí (např. případ Baby M, ve kterém soud zneplatnil kontrakt o náhradním mateřství, Posner 1989).

Obvyklými otázkami jsou: Jak daná norma ovlivňuje chování subjektů a jaké to má konsekvence? Vede norma k optimálním výsledkům z hlediska ekonomické efektivity? Rozhodovaly soudy sledovaný typ soudních sporů efektivně, tedy tak, že právní norma, nastavená precedenčním rozhodnutím, motivuje subjekty k rozumnému chování? Lze doporučit určitou interpretaci normy, vodítko prosoudní rozhodnutí, z pohledu ekonomické efektivity? Která z alternativních norem vede k lepším výsledkům? Klíčovou otázkou téměř vždy je, jak určitá norma ovlivňuje soukromé náklady a výnosy jednotlivých subjektů ve zkoumané situaci. A zejména nako-lik tyto soukromé náklady a výnosy odrážejí celospolečenské náklady a výnosy.

Jako pro většinu ekonomické literatury, i pro tento typ studií je charakteristický metodologický individualismus. Základním elementem analýzy je tedy jednotlivec a vliv

alternativních norem na jeho chování. Z toho se pak odvíjejí predikce ohledně jednání a interakce jednotlivců a jejich dopadů na společenský blahobyt. Jednotlivec je typicky modelován jako tzv. *homo economicus*, tedy racionální, dopředu hledící agent, jenž sleduje své dobře definované zájmy. Tyto zájmy nemusí být nutně zcela sobecké a mohou zahrnovat i blahobyt jiných jednotlivců. Zde je ale třeba zmínit, že významná část současné literatury reflektuje poznatky experimentální psychologie a behaviorální ekonomie a zabývá se i ekonomickými konsekvencemi právních norem při omezené racionalitě.

Bez ohledu na předpokládaný typ či míru racionality však tyto studie sdílí ekonomické koncepty – mezní náklady a výnosy, externality, společenský blahobyt, motivace, Coaseho teorém, asymetrické informace, Nashova rovnováha apod. Technický, matematický aparát však absentuje či je používán jen v rudimentární formě na úrovni základních bakalářských kursů ekonomie – grafy nabídky a poptávky, číselné ilustrativní příklady apod. Logicky tento styl produkují v disproporční míře právníci a je také více určen právníckému publiku.

Případová studie: nehody, opatrnost a pravidla odpovědnosti

V roce 2009 byla přijata novela zákona o pozemních komunikacích, jež přenesla odpovědnost za škody způsobené chodcům v důsledku neuklizeného chodníku (sníh, náledí) z vlastníků přilehlých domů na vlastníky chodníků, jimiž jsou nejčastěji obce.⁴ Pro nás to představuje vhodný příklad, na kterém lze ilustrovat přístup ekonomické analýzy ke konkrétnímu právnímu problému.

Čtenář může uvažovat hypotetický případ, kdy dojde k těžkému zranění při chůzi po namrzlém chodníku. Zcela jistě je dobrým cílem, aby k těmto případům docházelo co nejméně. Jak toho ale dosáhnout? Na jedné straně lze dát podněty k tomu, aby lidé chodili opatrně, vybaveni řádnou obuví, případně se

² Zde je dobré ujasnit, že do kategorie "empirické studie" řadíme výhradně studie založené na analýze dat s využitím statistických metod. Oproti tomu první typ výzkumných prací může být jak čistě teoretický, tak i do značné míry empiricistní, pokud diskutuje reálné události či soudní případy.

³ Dle Shapira a Pearse (2012) patří tyto dva články, v rámci databází HeinOnline a Web of Science, mezi nejčastěji citované texty v odborné právní literatuře. V rámci stovky nejčastěji citovaných článků v historii zaujímají Calabresi a Melamed (1972) šesté místo, Coase (1960) je pak – s výrazným odstupem – nejcitovanějším textem v právnícké literatuře vůbec.

⁴ Zákon č. 97/2009 Sb., kterým se mění zákon č. 13/1997 Sb., o pozemních komunikacích, ve znění pozdějších předpisů.

chůzi vyhnuli v situacích, kdy hrozí nebezpečí zranění. Toho by patrně bylo dosaženo, kdyby v těchto případech neexistoval nárok na jakoukoli náhradu vzniklé škody.

Ještě větší bezpečnosti chůze by ale bylo dosaženo, kdybychom zraněné trestali dodatečnou pokutou, zejména v případech, kdy neměli řádně upevněnou bezpečnostní přilbu, nebo u sebe neměli pytlík se solí a horolezecké mačky. V tuto chvíli ale vyvstává otázka: jsou dodatečná bezpečnostní opatření na straně jednotlivců a s tím spojené náklady (přilby, sůl, mačky, zpomalení chůze, neuskutečněné procházky atd.) vyváženy dostatečným poklesem počtu zranění a ztrát na životech?

Intuitivně, takové nastavení podnětů by asi nedávalo smysl. To může vysvětlovat, proč zranění chodci obvykle nejsou pokutováni a je to dobře vidět *ad absurdum*: zranění a ztráty na životech v důsledku chůze by byly nulové, pokud by lidé zcela přestali chodit. Náklady s tím spojené však pravděpodobně zcela převažují přínosy v podobě eliminace nepřilíš časté příčiny zranění či úmrtí.

Cílem totiž není minimalizace zranění a ztrát na životech, nýbrž minimalizace *celkových nákladů* spojených s nehodami při chůzi. Celkové náklady jsou tvořeny jednak zraněními a ztrátami na životech, ale současně i náklady na opatření k jejich omezení, včetně obětovaného času a nerealizované chůze.

Alternativně, zvýšení bezpečnosti chůze by šlo dosáhnout i tak, že bychom učinili vlastníky chodníků odpovědné za veškeré škody, které chodcům při chůzi vzniknou. Taková úprava by jistě dala vlastníkům chodníků silné podněty k tomu, aby je udržovali ve stavu maximální bezpečnosti. Samozřejmě tuto úroveň bezpečnosti by šlo dále posílit pomocí dodatečné pokuty. Takové nastavení by nijak neomezilo počet uskutečněných procházek a snížilo náklady chodců spojené s opatrností a bezpečností chůze. Naopak, bylo by možné očekávat, že počet ušlých kilometrů by vzrostl, stejně jako rychlost chůze.

Problém s tímto pravidlem však je, že nedává podněty k opatrnosti chodcům, neboť náklady spojené s případným zraněním jsou jim kompenzovány. Obdobně však platí, že absolutní odpovědnost na straně chodců, ať s případnou pokutou, či bez ní, nedává žádné podněty vlastníkům chodníků k jejich údržbě. Ani jeden z těchto stavů nemusí být optimální, neboť vedou k extrémní opatrnosti pouze jedné strany a to bude spojeno s vysokými náklady. Co víc, počet zranění může být i tak relativně vysoký. Dodatečný efekt

jednostranných bezpečnostních opatření totiž obvykle klesá s jejich rozsahem. A navíc každé dodatečné bezpečnostní opatření jedné strany oslabuje podněty druhé strany k opatrnému jednání.

Tento problém, spojený s pravidlem absolutní odpovědnosti (*strict liability*), ať už na straně „viníka“, nebo „oběti“, má poměrně jednoduché řešení: odpovědnost založená na nedbalosti, tj. subjektivní odpovědnost (*negligence*). Shavell (1980) ukazuje, že při správném nastavení standardu péče mají obě strany případné nehody podněty k optimálnímu jednání.

V takovém případě má totiž jedna ze stran podněty přijmout taková bezpečnostní opatření, aby se vyhnula nedbalosti a následné odpovědnosti za případnou škodu. V tu chvíli dochází k „přepnutí“ odpovědnosti za škodu na stranu druhou, neboť ta ztrácí nárok na kompenzaci, a tedy případnou škodu nese sama. Tato druhá strana má nyní veškeré podněty k tomu, aby přijala optimální rozsah rizikové aktivity i bezpečnostní opatření. To jsou taková opatření, jež jsou spojena s nižšími náklady, než je hodnota redukce očekávané škody.

Jak by tedy měl být nastaven standard řádné péče? V zásadě dle stejného klíče, dle jakého se rozhoduje jednotlivec, zda přijmout dodatečné bezpečnostní opatření či nikoli: Uvažujme, že máme k dispozici opatření, které povede ke snížení pravděpodobnosti nehody o ΔP . Pokud se nehoda stane, vznikne tím škoda v celkové hodnotě D . A konečně, náklady na ono dodatečné bezpečnostní opatření jsou L . Zde je nutné zdůraznit, že D i L konceptuálně zahrnují jak peněžní, tak obtížně ocenitelné škody jako čas, poškození zdraví, ztrátu lidského života apod., tedy celkové *společenské náklady*. V takovém případě má smysl bezpečnostní opatření přijmout, pokud platí, že $\Delta P \times D > L$, tedy že společenský benefit ve formě snížení očekávané škody přesahuje náklady na dodatečné opatření.

Stejně kritérium by mělo platit pro stanovení standardu péče a určení, zda příslušná strana jednala dbale či nikoli: Pokud měla k dispozici opatření, které splňuje tuto efektivitní podmínku a nepřijala jej, pak jednala nedbale. Pokud takové opatření k dispozici neměla, pak jednala dbale.⁵

Zde je nutné poznamenat, že tento způsob testování nedbalosti nevyžaduje *přesné* informace o těchto třech klíčových proměnných. Ty budou zřídka k dispozici, mimo jiné proto,

⁵ Jde o známé Handovo pravidlo, viz U.S. v. Carroll Towing, 159 F.2d 169 (2d Cir. 1947).

že některé elementy nákladů – zejména „hodnota“ lidského života a či zdraví – jsou fundamentálně obtížně vyčíslitelné. Rozhodnutí soudu však – byť *implicitně* – znamená ono nerovnosti obsahuje, a tím obsahuje i *implikovanou* hodnotu lidského života. Soud by si toho měl být vědom a snažit se získat informace, jež jeho odhad zpřesní.⁶ To bude mít blahodárný následek v podobě minimalizace společenských nákladů spojených s nehodami, včetně ztrát na zdraví a životech.

Vrátíme-li se k současné právní úpravě, § 27 zákona o pozemních komunikacích stanoví, že za škodu v důsledku závady ve schůdnosti chodníku odpovídá vlastník, „pokud neprokáže, že nebylo v mezích jeho možností tuto závadu odstranit, u závady způsobené povětrnostními situacemi a jejich důsledky takovou závadu zmírnit, ani na ni předepsaným způsobem upozornit“. Ve své ekonomické podstatě se jedná o pravidlo nedbalostní, jenž dává podněty vlastníku k údržbě chodníků a tím ke snižování rizik zranění, a současně dává podněty chodcům, aby svou aktivitu přizpůsobili s ohledem na možné nedostatky ve schůdnosti, jež vlastník nemohl odstranit. Je však otázkou, zda standard „v mezích [...] možností“ není nastaven příliš přísně. Z ekonomického hlediska by byla vhodnější formulace typu „při vynaložení přiměřeného úsilí“, přičemž přiměřenost by byla testována Handovým pravidlem.

Jinou otázkou je, zda přenesení odpovědnosti z vlastníků přilehlých domů na vlastníky chodníků bylo z ekonomického hlediska efektivní. To záleží na tom, kdo je s to s nižšími náklady schůdnost chodníků udržovat. Na jednu stranu obce mohou využít úspor z rozsahu a pomocí mechanizace efektivně udržovat schůdnost s nízkými náklady na metr. Na druhou stranu, například při silném sněžení, mohou vlastníci domů reagovat pružněji. V důsledku toho se mohou lišit i náklady zranění chodců, podle toho, zda vlastníci domů či obec zajistí ve výsledku vyšší kvalitu údržby. Přesnou odpověď na tuto otázku neznáme, ale vzhledem k tomu, že v Evropě je odpovědnost typicky nesena vlastníky domů, je dost dobře možné, že tato reforma nebyla ekonomicky žádoucí.⁷

Výzkumné příležitosti pro české právní vědce

V české právní vědě je pole působnosti pro tento typ studií dosud prakticky neomezené. Ekonomická analýza konkrétních principů a norem českého právního řádu a konkrétních

judikátů je, opatrně řečeno, velmi sporadická. Zřejmě jedinou systematickou analýzou určité právní oblasti, konkrétně insolvenčního práva, je Richter (2008).

Nabízí se zde jistá analogie s počátečním rozvojem Law and Economics v 70. letech 20. století ve Spojených státech a později v Evropě. Richard Posner a další autoři z jeho okruhu provedli systematickou analýzu prakticky všech odvětví anglosaského common law prismatem ekonomické teorie – jednotlivé doktríny a důležitá precedenční rozhodnutí byla zkoumána z pohledu, jak nastavují motivace a zda vedou k efektivním výsledkům. Posner (2014) je klasickou syntézou této výzkumné agendy a dosud nejobsáhlejší učebnicí Law and Economics orientovanou na právnícké publikum.⁸

Čeští právní vědci mohou v zásadě replikovat stejnou výzkumnou agendu na poli českého právního systému. Několik „vlastovek“ tento přístup v českém právním prostředí ilustruje. Alexander a Dušek (2015) vysvětlují vybrané základní koncepty ekonomické analýzy práva na příkladu soudních sporů ohledně hluku na pražské magistrále. Bartošek a Broulík (2015, kap. 10) diskutují soudní spory řešící ochranu soukromí, regulaci pražské taxislužby a cenovou diskriminaci v oblasti pojištění.

Před právními vědci, kteří hodlají zkoumat český právní systém prizmatem ekonomické analýzy, neleží malá výzva. Ke zkoumání nestačí pouze „přeložit“ zaběhlou právně-ekonomickou terminologii (odvozenou převážně od existujících institutů anglosaského práva) do českého jazyka a k diskutovaným normám přiřadit příslušné paragrafy místních zákonů. Mnohé právní instituty se nekryjí s pojmy standardně používanými v anglické literatuře.⁹ Některé koncepty pak

⁶ Principy rozhodování, které ekonomie implikuje, mají velmi blízko k principům proporcionality při rozhodování složitých ústavně právních případů (viz např. Alexy 2009). Zde má soud potřebné informace nejspíše ještě méně často, přesto je snaha o porovnání a ohodnocení alternativ klíčovým vodítkem pro správné rozhodování. K problému neměřitelnosti (incommensurability) viz též Frank (2008). Pro studie, jež se snaží odhadnout hodnotu „statistického“ života z chování jednotlivců v rizikových situacích a jejich preferencí Alberini a Ščasný (2011), Ščasný a Alberini (2012) a zejména Lavetti (2016).

⁷ Zde je třeba oddělit otázku distribuce nákladů spojených s údržbou od odpovědnosti za škodu. Přenesení nákladů z vlastníků domů na obec bylo pravděpodobně klíčovou motivací pro změnu v odpovědnosti. Tu šlo ale řešit i jinak, například kompenzací vlastníkům dle výměry chodníků, za něž byli odpovědní, nebo snížením daně z nemovitosti.

⁸ Další syntetickou učebnicí, která může poskytnout užitečnou inspiraci pro výzkum českého právního systému, je Cooter a Ulen (2016).

⁹ Například objektivní odpovědnost s možností liberace, pokud škůdce vynaložil veškerou nezbytnou péči, z ekonomického hlediska spíše odpovídá konceptu „negligence“ než „strict liability“.

mohou být specificky místní, a tudíž nebyly v mezinárodní literatuře analyzovány.

Obecně ale spíše varujeme před snahou hledat a akcentovat unikátnost národní úpravy. Právo v různých zemích fundamentálně reaguje na stejné problémy jednotlivců a společnosti. Větší potenciál tak vidíme ve snaze o hledání společných rysů, což činí studium zahraniční literatury relevantní pro české právníky.

V jednom aspektu je ale český právní systém nepochybně unikátní a tím je dědictví práva z období totality a následného přechodu ke standardnímu právnímu systému.¹⁰ Studium těchto aspektů může vést k odhalení jevů a principů, jež mohou být skryty právním vědcům v zemích s dlouholetou právní kontinuitou – jednoduše proto, že mohou být přehlíženy jako samozřejmé. Zde vidíme potenciál, kde může český právní výzkum vést k fundamentálním příspěvkům k mezinárodní právní literatuře.

Obecné teorie založené na matematických modelech

Typ kladených otázek je stejný jako u předchozího typu studií a hlavní odlišnost spočívá ve formě hledání a prezentace odpovědí. Dopady právních norem jsou v této literatuře studovány pomocí formálních, matematizovaných ekonomických modelů chování jednotlivců, soudů, státu, firem atd. a jejich interakcí. Formalizace nutí autory přesně zaznamenat předpoklady svého modelu, matematická analýza jednoznačně ukazuje, jak predikované dopady právních norem na ekonomické výsledky závisí na rozdílných předpokladech. Akademická diskuse potom nemusí řešit logickou správnost závěrů, ale týká se zejména toho, nakolik jsou zvolené předpoklady vhodné k zachycení podstaty studovaného problému a jaké jsou praktické implikace teorie.

Výhodou tohoto přístupu je jeho exaktnost, průhlednost a formálně-logická (interní) správnost. Nevýhodou i výhodou zároveň je vysoká abstraktnost. Formální modely obvykle zachycují základní principy obecnějších právních norem (např. subjektivní odpovědnost, náhrada škody ve výši ušlého zisku, dohoda o vině a trestu), které jsou společné u těchto norem napříč jurisdikcemi, a abstrahují od detailních aspektů a výjimek v konkrétní jurisdikci. Závěry těchto modelů pak mají obecnější platnost napříč jurisdikcemi. Formalizace a abstrakce ale neznamená, že tento typ výzkumu je irelevantní při analýze

legislativních norem či soudních rozhodnutí, které řeší právní obec v konkrétní jurisdikci. Naopak, obecný model může pomoci odhalit společné znaky a fundamenty právního problému, jež by jinak mohly být skryty za rozdílností jednotlivých paragrafů a rozdílností norem napříč různými oblastmi práva.

Formální matematické modely tedy mají v Law and Economics své místo. I pro právní vědce s čistě právním vzděláním, kteří zřejmě tento styl studií nebudou tvořit, je užitečné se s relevantními modely – tedy jejich logickou strukturou a závěry – seznámit, i když to může být spojeno s vynaložením většího úsilí. Výnosy z těchto investic by však právníci, a zejména právní vědci s mezinárodními ambicemi, neměli podceňovat.

Empirické studie

Empirický výzkum má při studiu práva klíčový význam hned z několika důvodů. Za prvé, empirický výzkum může vést k odhalení dosud neznámých faktů či překvapivých souvislostí mezi proměnnými. Může tak upozornit na nežádoucí dopady některých právních norem, nekonzistence v aplikaci právních norem či v soudní praxi. Vhodnou ilustrací z českého prostředí je Drápal (2016), dokumentující značné rozdíly v trestání (uplatňování nepodmíněného trestu odnětí svobody a délce ukládaných trestů) mezi okresními soudy; rozdíly, které nejsou vysvětlitelné rozdílnými pozorovatelnými charakteristikami pachatelů a případů. Takový výzkum může být i ryze popisný, využívající základních popisných statistik, grafů a korelací. Nicméně gró empirického výzkumu spočívá v hledání kauzálních vztahů, jehož význam diskutujeme v dalších bodech.

Za druhé, teoretické modely generují predikce, tedy například že při platnosti normy A se subjekty budou chovat jinak, než kdyby platila norma B. Empirické testy ověřují platnost těchto predikcí v reálném světě: Ukazují empirická data, že za normy A se subjekty skutečně chovají jinak než za normy B?

Za třetí, mnohé právní normy působí na lidské chování skrze vzájemně protichůdné kauzální mechanismy. Například volnější

¹⁰ Například přechod od odděleného vlastnictví stavby a pozemku k zásadě *superficies solo cedit* představuje unikátní transformaci právního režimu a zároveň vznik unikátního duálního režimu, kdy souběžně existují stavby právně spojené s pozemkem i stavby s odděleným vlastnictvím, a právní řád při převodech vlastnictví podporuje fúzi stavby s pozemkem. Tento režim zajisté vyvolá soudní spory s řadou dosud nezodpovězených právních otázek s neprozkoumanými ekonomickými důsledky.

regulace držení palných zbraní může teoreticky zvýšit i snížit počet násilných trestných činů. Při volnější regulaci je pro potenciální pachatele snadnější si palnou zbraň opatřit. Při vyšším rozšíření palných zbraní v „běžné“ populaci může s vyšší pravděpodobností dojít k tomu, že v emociálních domácích konfliktech padne smrtící výstřel, zatímco bez přítomnosti palné zbraně by konflikt měl méně fatální následky. Ale na druhou stranu, při vyšším rozšíření palných zbraní v běžné populaci se pachatelé vystavují vyššímu riziku, že napadená oběť se bude efektivně bránit, což odrazuje od páchaní násilných trestných činů. Které mechanismy ve výsledku převládají? Tento typ otázky nelze zodpovědět jinak než empiricky, tedy snahou identifikovat *skutečné* efekty regulace držení palných zbraní na počet násilných trestných činů.

Za čtvrté, u řady otázek je důležité znát kvantitativní odpovědi. Například zákonodárce řeší problém přetížených soudů a jedním ze zvažovaných opatření je zvýšení počtu soudců. Zřejmě bude panovat shoda, že toto opatření zvýší celkový „výstup“ soudů, měřený např. počtem rozhodnutých sporů. Ovšem kvantitativní odpověď, tj. o kolik se výstup soudů zvýší, je zcela zásadní pro posouzení, zda tyto přínosy dokážou ospravedlnit náklady spojené se zvýšením počtu soudců. Tuto otázku se snažilo zodpovědět již několik empirických studií z různých zemí, s překvapivě podobnými výsledky.¹¹

Empirické zkoumání práva je v posledních letech na vzestupu a samozřejmě není čistě doménou ekonomie. Právo zasahuje do tolika oblastí života, že k jeho poznání mají co říci psychologové, politologové, statistici a další sociální vědci. Společným jmenovatelem empirického zkoumání práva je přesvědčení, že právo má své důsledky, že řada důsledků je potenciálně měřitelná a má smysl tyto důsledky zkoumat na reálných datech.¹²

Přirozené experimenty

Trendem empirického výzkumu v ekonomii i v právu v posledních dvou či třech desetiletích je snaha o odhalení *kauzálních* vztahů. S tím souvisí snaha o co největší přiblížení se náhodnému experimentu jako vědecky ideální metodě, která umožňuje kauzální dopady odhalit a kvantifikovat (Angrist a Pischke 2010, pro přehled současné metodologie a stavu poznání v oblasti trestní viz Engel 2016). Všeobecně je známo, že ve společenských vědách je realizace ideálních

experimentů obtížnější než ve vědách přírodních.¹³ Situace je obtížnější také v tom, že předmětem zkoumání jsou lidé, a nikoli neživé objekty či zvířata. Situace v právním výzkumu je podobná, to ale neznamená, že bychom měli rezignovat a vzdát se experimentálního standardu jako metriky pro posouzení věrohodnosti empirických zjištění.

Jednou z cest je využití tzv. přirozených (kvazi-)experimentů. Typicky se jedná o situace vyvolané historickými okolnostmi nebo politickými šoky, které se přibližují náhodnému experimentu s nějakou významnou proměnnou. To pak umožňuje zjistit její kauzální efekt na sledovanou závislou proměnnou.

Mnoho současných studií v Law and Economics využívá těchto přirozených experimentů k testování existujících teorií. Ve studii Dušek a Montag (2016) odhadujeme kauzální dopady zavedení zkráceného přípravného řízení, které v roce 2002 inovovalo trestní proces, na délku a výsledky trestního řízení. Zdůrazňujeme slovo *kauzální* dopad, tj. jak se změnila délka a výsledky řízení ve srovnání s hypotetickou situací, kdyby zkrácené přípravné řízení nebylo zavedeno.

V našem konkrétním případě by ideální experiment zavedl zkrácené přípravné řízení pouze v náhodně vybraných, „experimentálních“ okresech. Ostatní okresy by sloužily jako „kontrolní“ skupina. Porovnáním změn v délce a výsledcích trestního řízení v experimentální skupině okresů s kontrolní skupinou bychom pak zjistili kauzální efekt zkráceného přípravného řízení. Tento experiment samozřejmě k dispozici nemáme a jeho provedení by v praxi bylo obtížně realizovatelné.

Ve skutečnosti však podobný experiment v České republice v souvislosti se zavedením zkráceného řízení proběhl, aniž by to někdo zamýšlel: Faktická míra implementace zkráceného řízení se mezi okresy velmi výrazně lišila. Procento případů, které byly řešeny ve zkráceném řízení a kde horní trestní sazba splňovala zákonné kritérium do tří let, se mezi okresy lišilo v řádu desítek procent. Přitom se nepodařilo najít statisticky významný vztah

¹¹ Společným zjištěním těchto studií je, že změny v počtu soudců mají poměrně malý vliv na počet vyřešených sporů. Zvýšení počtu soudců o 10% zvyšuje počet vyřešených sporů ročně o 1 až 6 procent (Beenstock a Haitovsky, 2004, pro Izrael, Dimitrova-Grajzl, Grajzl, Susteric a Zajc, 2012, pro Slovinsko, Jonáš, 2015, pro Česko.)

¹² Základním manuálem pro empirický výzkum, orientovaný specificky na právní vědce, je Epstein a Martin (2014). Jako další text pro seznámení se s regresními metodami a odhady kauzálních efektů doporučujeme Angrist a Pischke (2014).

¹³ Současně však platí, že i mnohé přírodní vědy využívají převážně ne-experimentální metody, například astronomie nebo geografie. Absence experimentů v těchto disciplínách neznamená, že by byly méně vědecké.

mezi mírou implementace a faktory, které by logicky mohly motivovat některé okresy k tomu, aby zkrácené řízení více využívaly (například délka řízení před novelizací trestního řádu či nápad případů). To silně naznačuje, že míra implementace zkráceného řízení na počátku reformy byla vedena faktory, jež nesouvisely se sledovanými závislými proměnnými. Což je nutná podmínka pro to, aby přirozený experiment byl skutečně experimentem a odhadnuté efekty bylo možné interpretovat jako kauzální.

Porovnáním změn v délce a výsledcích trestního řízení mezi okresy s vysokou a nízkou mírou implementace zkráceného řízení získáváme jeho kauzální efekty. Zkrácené řízení mělo významné efekty na délku řízení a pravděpodobnost podání obžaloby u bagatelních případů, k jejichž stíhání se skutečně používá. Oproti záměru zákonodárce však nemělo (statisticky významné) vedlejší pozitivní efekty na závažnější případy.

Empirický výzkum založený na přirozených experimentech je pro oportunisty. Příležitost vyhodnotit dopady právní normy formou přirozeného experimentu je třeba hledat a objevit v realitě praktického života. Může se jednat o změny legislativy, rozdílné implementace legislativy, rozdílné politické názory soudců či obskurní pravidla v zákoně – tyto okolnosti občas dají vzniknout situacím, kdy rozdílné jurisdikce či rozdílní jednotlivci jsou vystaveni de facto odlišným právním režimům či odlišným motivacím.

Například Amaral-Garcia, Bertoli a Grembi (2015) zkoumají, do jaké míry finanční důsledky žalob za zanedbání péče ovlivňují léčebné postupy nemocnic, konkrétně používání císařských řezů při porodech. Přirozeným experimentem jsou tabulky pro ohodnocení zdravotní újmy,¹⁴ jež některé italské soudy začaly využívat, zatímco jiné soudy ponechaly jednotlivým soudcům diskreci. Drago, Galbiati a Vertova (2009) zkoumají, zda výše trestu odrazuje pachatele trestných činů od budoucí recidivy. Přirozený experiment vygenerovala rozsáhlá amnestie v Itálii v roce 2006, která zkrátila všem vězněným osobám délku trestu o 3 roky, ovšem s podmínkou, že v případě dalšího odsouzení musí pachatel vykonat i zbytek trestu, který mu byl amnestií prominut. Díky tomu po amnestii hrozil pachatelům, odsouzeným původně ke stejnému trestu, rozdílný trest v případě nového odsouzení, pouze v závislosti na tom, jak dlouho před amnestií k výkonu původního trestu nastoupili. Palguta a Pertold (v tisku) na veřejně dostupných datech o veřejných

zakázkách v Česku studují potenciální manipulace ve veřejných zakázkách a vliv zadávacího režimu na ceny zakázek. Přirozený experiment zde vznikl díky tomu, že veřejné instituce nemohou zadávat zakázky formou zjednodušeného řízení, pokud hodnota zakázky převyšuje zákonný maximální limit, a tento limit se navíc v čase měnil.

Laboratorní a dotazníkové experimenty

Přirozené experimenty produkují data, která je možné využít k zodpovězení konkrétních otázek. Tedy přirozené experimenty vlastně generují otázky, které je možné ozřejmit. Velmi často je však předmětem výzkumu otázka, pro kterou není přirozený experiment k dispozici, ale k jejímu zodpovězení je experimentu třeba. V těchto situacích nezbyvá než experiment vytvořit a potřebná data vygenerovat.

Realizačně nejsnazším a nejméně nákladným typem je dotazníkový (vignetový) experiment. Kupříkladu Montag a Sobek (2014) se zabývali otázkou, do jaké míry vstupují subjektivní charakteristiky pachatele trestného činu jako faktor při určení výše trestu. Pro tento účel vytvořili online dotazník, který popisoval jednoduchý případ trestného činu. Experimentálními subjekty byli studenti dvou brněnských a jedné pražské univerzity, kteří měli určit výši trestu pro pachatele. Samotný experiment pak spočíval v manipulaci jedné charakteristiky pachatele, tou byla výše jeho příjmů (chudý versus bohatý).

Ač mají vignetové experimenty řadu výhod, jsou i předmětem kritiky. Zejména ekonomové jsou skeptičtí k výsledkům experimentů, jejichž účastníci nejsou řádně motivováni. Tedy problémem je, že odpovědi subjektů nemají žádné konsekvence, ať pro ně samotné, nebo pro jiné účastníky experimentu.

Laboratorní experimenty jsou jednou z cest, jak se s tímto problémem vypořádat. Zkoumají rozhodování jednotlivců a jejich vzájemné interakce v přesně strukturovaném laboratorním prostředí. To představuje zjednodušený model studovaného problému – nabídku k uzavření obchodu a jeho přijetí, soudní spor, rozhodování o korupčním jednání, rozhodování soudce o trestu atd. Důležitým rysem laboratorních experimentů v ekonomii je finanční motivace – subjekty

¹⁴ Obdoba „Metodiky Nejvyššího soudu k náhradě nemajetkové újmy na zdraví (bolest a ztížení společenského uplatnění podle § 2958 občanského zákoníku)“, kterou v roce 2015 přijal Nejvyšší soud ČR. http://www.nsoud.cz/JudikaturaNS_new/ns_web.nsf/Metodika.

dostávají reálnou finanční výplatu, která závisí na jejich rozhodování. Jednání subjektů tam má obdobné finanční konsekvence jako jednání v reálném životě, byť ve zmenšeném měřítku (průměrné výplaty obvykle odpovídají hodinové mzdě za dobu strávenou účastí na experimentu). Výhodou laboratorních experimentů je plná kontrola zkoumané intervence výzkumníkem, absence vnějších vlivů a jednoduchost, jednoznačnost a srozumitelnost následných statistických analýz. Nevýhodou je, že externí validita je omezená primárně na kvalitativní zjištění, tj. zda zkoumaná intervence má či nemá predikovaný efekt, zatímco kvantitativní zjištění (jak veliký je efekt zkoumané intervence) nejsou přenositelná do reálného světa.

Laboratorní prostředí umožňuje modelovat a porovnat základní rysy alternativních právních norem. Například Eisenberg a Engel (2014) analyzují situace, kdy chování v rozporu s normou může poškodit více osob, a porovnávají alternativní režimy náhrady škody – náhradu konkrétním poškozeným, náhradu skupině poškozených (class action) a sankční náhradu škody. Block, Parker, Vyborna a Dušek (2000) porovnávají inkviziční a kontradiktorní občanskoprávní řízení z hlediska jejich schopnosti získat od stran sporu klíčové informace pro rozhodnutí sporu. Montag a Tremewan (2016) realizovali laboratorní experiment, který umožňuje zkoumat stejné otázky, kterými se zabývali Montag a Sobek (2014) ve výše zmíněné vignetové studii. Na rozdíl od ní v tomto laboratorním experimentu měla rozhodnutí experimentálních subjektů o trestu reálné konsekvence pro trestanou osobu. Pro detailní přehled metodologie a využití laboratorních experimentů v ekonomické analýze práva odkazujeme na (Camerer a Talley, 2007).

Terénní experimenty

V terénních experimentech je zkoumán efekt určité intervence na chování subjektů v jejich přirozeném prostředí a typicky bez vědomí, že jsou předmětem experimentálního výzkumu. Sledované subjekty jsou předem náhodně rozděleny do experimentální a kontrolní skupiny, přičemž na první skupinu je aplikována určitá intervence a výzkumník sleduje a porovnává chování obou skupin. Hlavní výhodou terénních experimentů je izolování skutečně kauzálního efektu ve zcela reálném kontextu, jednoduchost používaných statistických metod a z toho vyplývající srozumitelnost pro širší publikum.

Nevýhodou terénních experimentů může být finanční i časová náročnost a též omezená kontrola výzkumníků nad prostředím, v němž se experiment odehrává.¹⁵

Přes řadu praktických omezení je prostor pro terénní experimenty široký. Správně provedené studie využívající tuto metodologii mají obvykle vysokou přidanou hodnotu, tomu pak odpovídá jejich publikační potenciál. Existující experimenty např. zkoumaly efektivnost alternativních opatření při výběru peněžitých trestů a obdobných finančních závazků od pachatelů trestných činů (Weisburd, Einat a Kowalski 2008). Zcela etablované jsou diskriminační experimenty, které pomocí rozesílání fiktivních odpovědí na reálné inzeráty nabízející pracovní pozice či byty k pronájmu zkoumají nerovné zacházení s příslušníky potenciálně znevýhodněných skupin (Bartoš, Bauer, Chytilová a Matějka 2016, Bertrand a Mullainathan 2004, Onuferová 2016, Ruffle a Shtudiner 2015). Jiné experimenty zkoumají působení sociálních faktorů na ochotu dodržovat zákonné normy (Fellner, Sausgruber a Traxler 2013).

Pro veřejný sektor mají terénní experimenty zásadní význam jako pilotní projekty testující efektivnost připravovaných opatření. Reálně testovaným opatřením v České republice, byť ne pomocí náhodného zařazení subjektů, byl například elektronický monitoring osob vykonávajících trest domácího vězení. Okruh potenciálně testovatelných legislativních i organizačních opatření je ovšem široký (elektronická evidence tržeb, náhodné přiřazování soudních spisů soudcům, exekuční pravidla a postupy, srozumitelnost informací o právních nárocích, sankcích a procedurách v oficiální komunikaci mezi veřejnými orgány a občany aj.).

Závěr

Dle již zlidovělé historky vyslal Tomáš Baťa dva obchodní zástupce do Afriky, aby prozkoumali tamní obchodní možnosti. Po několika týdnech první z nich hlásil, že možnosti prodeje jsou nulové, protože v Africe nikdo nenesí boty. Druhý hlásil, že možnosti prodeje jsou neomezené, protože zde dosud nikdo nenesí boty. Tomáš Baťa dal za pravdu tomu druhému, čímž začala velká a úspěšná expanze firmy Baťa do Afriky.

Pohled na stav ekonomické analýzy práva v Česku může připomínat nohy Afričanů, jak

¹⁵ Pro základní metodologický úvod do terénních experimentů viz Levitt a List (2009). Praktickým manuálem pro jejich provádění je Glennerster a Takavarasha (2013).

je viděli Baťovi obchodní zástupci. Výzkumné příležitosti vidíme stejně jako ten druhý z nich. Jen minimum otázek, které řeší místní právní obec a právní věda, bylo prozkoumáno prismatem ekonomické analýzy. Valná část právního systému tak teprve čeká na svoji ekonomickou analýzu. Vzhledem k tomu, že ekonomickou analýzu práva pěstuje jen poměrně malý počet akademiků, zejména mezi právníky, jde o tržní segment s dosud malou konkurencí a potenciálně velkými zisky. Zejména pro mladé vědce to představuje dobrou příležitost, jak se etablovat na trhu s neotřelými příspěvky, ve srovnání se snahou uspět s dalším komentářem k mnohokrát komentovanému zákoníku. Mezinárodní charakter ekonomické analýzy též otevírá dveře i do širšího akademického světa.

Zcela na závěr bychom rádi dali jedno mentorské doporučení právním vědcům, kteří hodlají do vod ekonomické analýzy práva vstoupit. A tím je doporučení participovat v mezinárodní akademické diskusi a vystavit své práce mezinárodní kritice. Nejsnazší způsob, jak začít, je participace na mezinárodních vědeckých konferencích jako American Law and Economics Association, Conference on Empirical Legal Studies, Conference of Empirical Legal Studies in Europe, EMLE Midterm Meeting, European Law and Economics Association, German Law and Economics Association, Italian Society for Law and Economics.¹⁶ Časově nenáročnou investici do lidského kapitálu nabízejí workshopy typu Coase-Sandor Summer Institute in Law and Economics na University of Chicago nebo Causal Inference Workshops pořádané Society for Empirical Legal Studies.

Jednoznačně nejspolehlivější cesta k akademické kariéře v Law and Economics však nadále vede přes PhD studium na specializovaných interdisciplinárních programech v Evropě nebo právnických školách v USA. V Evropě jde zejména o European Doctorate in Law and Economics, jenž je společně organizován univerzitami v Bologni, Hamburku a Rotterdamu a PhD program Institutions, Economics and Law na Turínské univerzitě. V USA jsou specializované Law and Economics programy na Vanderbilt University Law School a Antonin Scalia Law School při George Mason University. Avšak na každé z hlavních právnických škol v USA, jako Berkeley, Chicago, Harvard, Michigan, New York University, Stanford nebo Yale, vždy působí několik významných osobností s aktivní výzkumnou agendou v oblasti Law and Economics. Samotná výuka práva je na

těchto univerzitách v nemalé míře založena na ekonomické analýze.

Literatura

- Alberini, Anna, a Milan Ščasný. 2011. Context and the VSL: Evidence from a Stated Preference Study in Italy and the Czech Republic. *Environmental and Resource Economics* 49: 511–38.
- Alexander, Juraj, a Libor Dušek. 2015. Právo, ekonomie a ekonomický pohled na výklad NOZ. Případová studie, Justiční akademie ČR.
- Alexy, Robert. 2009. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford University Press.
- Amaral-Garcia, Sofia, Paola Bertoli a Veronica Grembi. 2015. Does Experience Rating Improve Obstetric Practices? Evidence from Italy. *Health economics* 24: 1050–1064.
- Angrist, Joshua D., a Jörn-Steffen Pischke. 2010. The credibility revolution in empirical economics: How better research design is taking the con out of econometrics. *The Journal of Economic Perspectives* 24: 3–30.
- Angrist, Joshua D., a Jörn-Steffen Pischke. 2014. *Mastering ,metrics: the path from cause to effect*. Princeton University Press.
- Bar-Gill, Oren, a Omri Ben-Shahar. 2013. Regulatory techniques in consumer protection: A critique of European consumer contract law. *Common Market Law Review* 50: 109–125.
- Bartoš, Vojtěch, Michal Bauer, Julie Chytilová a Filip Matějka. 2016. Attention Discrimination: Theory and Field Experiments with Monitoring Information Acquisition. *American Economic Review* 106: 1437–1475.
- Bartošek, Jan, a Jan Broulík. 2015. *Ekonomický přístup k právu*. C. H. Beck.
- Beenstock, Michael, a Yoel Haitovsky. 2004. Does the appointment of judges increase the output of the judiciary? *International Review of Law and Economics* 24: 351–369.
- Block, Michael K., Jeffrey S. Parker, Olga Vyborna a Libor Dušek. 2000. An experimental comparison of adversarial versus inquisitorial procedural regimes. *American Law and Economics Review* 2: 170–194.
- Camerer, Colin, a Eric Talley. 2007. Experimental study of law. In Polinsky, A. Mitchell, and Steven Shavell, eds. *Handbook of Law and Economics* 2:1619–1650. Elsevier.
- Calabresi, Guido, a A. Douglas Melamed. 1972. Property Rules, Liability Rules, and Inalienability: One View of the Cathedral. *Harvard Law Review* 85: 1089–1128.
- Coase, Ronald H. 1960. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics* 3: 1–44.

¹⁶ Kurzívou jsou označeny konference, které jsou relativně snadno přístupné i pro juniorní výzkumníky.

- Cooter, Robert a Ulen, Thomas. 2016. Law and Economics, 6th edition. *Berkeley Law Books*.
- Dimitrova-Grajzl, Valentina, Peter Grajzl, Janez Sustersic, a Katarina Zajc. 2012. Court output, judicial staffing, and the demand for court services: Evidence from Slovenian courts of first instance. *International Review of Law and Economics* 32: 19–29.
- Drápal, Jakub. 2016. Inter-court disparities in sentencing in the Czech Republic. Master of Philosophy Dissertation, University of Cambridge.
- Drago, Francesco, Roberto Galbiati, a Pietro Vertova. 2009. The deterrent effects of prison: Evidence from a natural experiment. *Journal of Political Economy* 117: 257–280.
- Dušek, Libor a Josef Montag. 2016. The Effects of a Simpler Criminal Procedure: Evidence from One Million Czech Cases. ISE Working Paper no. 1. Almaty, Kazakhstan: International School of Economics, Kazakh-British Technical University.
- Eisenberg, Theodore, a Christoph Engel. 2014. Assuring civil damages adequately deter: A public good experiment. *Journal of Empirical Legal Studies* 11: 301–349.
- Epstein, Lee, a Andrew D. Martin. 2014. *An Introduction to Empirical Legal Research*. Oxford University Press.
- Engel, Christoph. 2016. Experimental Criminal Law: A Survey of Contributions from Law, Economics and Criminology. Preprints of the Max Planck Institute for Research on Collective Goods no. 2016/7. Bonn: Max Planck Institute for Research on Collective Goods.
- Fellner, Gerlinde, Rupert Sausgruber a Christian Traxler. 2013. Testing enforcement strategies in the field: Threat, moral appeal and social information. *Journal of the European Economic Association* 11: 634–660.
- Frank, Robert H. 2008. Why Is Cost-Benefit Analysis So Controversial? In *The Philosophy of Economics: An Anthology*. Editoval Daniel M. Hausman, 251–69. New York: Cambridge University Press.
- Glennerster, Rachel, a Kudzai Takavarasha. 2013. *Running randomized evaluations: A practical guide*. Princeton University Press.
- Jonáš, Václav. 2015. The effect of the number of judges on the effectiveness of the judicial system. Diplomová práce, Vysoká škola ekonomická v Praze.
- Lavetti, Kurt. 2016. Estimating Preferences in Hedonic Wage Models: Lessons from the Deadliest Catch. Working paper. Department of Economics, Ohio State University.
- Levitt, Steven D., and John A. List. 2009. Field experiments in economics: the past, the present, and the future. *European Economic Review* 53: 1–18.
- Miceli, Thomas J., a C. F. Sirmans. 1995. An economic theory of adverse possession. *International Review of Law and Economics* 15: 161–173.
- Montag, Josef, a Tomáš Sobek. 2014. Should Paris Hilton Receive a Lighter Prison Sentence Because She's Rich: An Experimental Study. *Kentucky Law Journal* 103: 95–125.
- Montag, Josef, a James Tremewan. 2016. Let the Punishment Fit the Criminal: An Experimental Study. ISE Working Paper no. 3. Almaty, Kazakhstan: International School of Economics, Kazakh-British Technical University.
- Onuferová, Michaela. 2016. The effect of criminal record on employment prospects: A field experiment. Bakalářská práce, Vysoká škola ekonomická v Praze.
- Palguta, Ján, a Filip Pertold. V tisku. Manipulation of Procurement Contracts: Evidence from the Introduction of Discretionary Thresholds. *American Economic Journal: Economic Policy*.
- Parker, Jeffrey S. 1993. The Economics of Mens Rea. *Virginia Law Review* 79: 741–811.
- Posner, Richard A. 2014. *Economic Analysis of Law*. Devátá edice. New York: Wolters Kluwer Law & Business.
- Posner, Richard A. 1989. The Ethics and Economics of Enforcing Contracts of Surrogate Motherhood. *Journal of Contemporary Health Law and Policy* 5: 21–31.
- Richter, Tomáš. 2008. *Insolvenční Právo*. Praha: ASPI Wolters Kluwer.
- Ruffle, Bradley J., a Ze'ev Shtudiner. 2015. Are Good-Looking People More Employable? *Management Science* 61: 1760–1776.
- Shapiro, Fred R., a Michelle Pearce. 2011. Most-Cited Law Review Articles of All Time, The. *Michigan Law Review* 110: 1483–1520.
- Shavell, Steven. 1980. Strict Liability versus Negligence. *Journal of Legal Studies* 9: 1–25.
- Shavell, Steven. 1984. Liability for Harm versus Regulation of Safety. *Journal of Legal Studies* 13: 357–374.
- Sobek, Tomáš. 2016. *Právní rozum, morální cit*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR. Ústav státu a práva AV ČR v Praze.
- Ščasný, Milan, a Anna Alberini. 2012. Valuation of Mortality Risk Attributable to Climate Change: Investigating the Effect of Survey Administration Modes on a VSL. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 9: 4760–4781.
- Weisburd, David, Tomer Einat a Matt Kowalski. 2008. The Miracle of the Cells: An Experimental Study of Interventions to Increase Payment of Court-Ordered Financial Obligations. *Criminology & Public Policy* 7: 9–36.